

JEZIK ISTARSKIH 'RUMUNJA'

August KOVAČEC

prof. dr., Filozofska fakulteta Zagreb, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, CRO
dr., professore ordinario, Facoltà di Filosofia, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, CRO

NACRTAK

Nakon kratkoga prikaza ambijenta u kojemu su se tzv. Istrorumunji održali i danas žive, zatim osnovnih podataka o njihovom broju, zanimanju, načinu života itd., ukratko se izlažu glavne činjenice koje se tiču njihova podrijetla, posebno njihova odnosa prema tzv. balkanskim Vlasima. Izlažu se zatim glavne značajke samoga idioma u različitim jezičnim razdjelima (glasovi, oblici, sintaksa, leksik) vodeći računa o tipološkim značajkama toga idioma, o njegovim genetskim vezama (s drugim rumunjskim "povijesnim" narječjima) i kontrastivnim značajkama u odnosu na hrvatski (osobito čakavski) i donekle u odnosu na talijanski. Pri tom je osobito važno to što je istrorumunjski jedan od rijetkih idioma bez izvanjezičnih vlastitih institucija u kojemu se procesi jezične interferencije odvijaju nesputano, pa se jezični doticaj može promatrati u svojem odvijanju, ne samo, kao što je to najčešće slučaj kod idioma s razvijenim izvanjezičnim institucijama, kao gotov posljedak. Nešto više pozornosti posvećeno je kompozitnosti istrorumunjskoga rječnika. Na kraju se navodi nekoliko činjenica i pretpostavki u svezi s daljnjom sudbinom istrorumunjskoga.

Ako zanemarimo na čas idiome kojima govore albanski, srpski i bošnjački noviji došljaci, u Istri nalazimo hrvatske govore (čakavske, štokavsko-čakavske, kajkavsko-čakavske, kajkavske govore; Ribarić, 1940, 7-51), slovenske govore, perojski (štokavski), venecijanski, istroromanski i istrorumunjski, a kao standardni se jezici u hrvatskome dijelu Istre rabe hrvatski i talijanski, a u slovenskom dijelu Istre slovenski i talijanski (Filipi, 1993, 275-6). S obzirom na tolik broj idioma na tako malom prostoru, u Istri je za mnoge pojedince i za mnoge skupine dvojezičnost i diglosija (pa i trojezičnost) normalna i svakodnevna pojava, pa odatle i dugotrajno prožimanje među istarskim idiomima.

SMJEŠTAJ

Idiom za koji se u romanistici i rumunjskoj lingvistici uvriježio naziv istrorumunjski (obično istrorumunjski dijalekt) govori se danas u nekoliko malih sela i zaselaka sjeveroistočne Istre i Čičarije. Po analogiji s nazivom jezika, i za stanovnike Istre koji govore istrorumunjski redovito se upotrebljava naziv Istrorumunji ili istarski Rumunji, ali on, kao što ćemo kasnije vidjeti, ne ozna-

čuje niti nacionalnu pripadnost rumunjskom narodu niti kakvu posebnu nacionalnu pripadnost prema kojoj bi Istrorumunje (osim po jeziku) trebalo izdvojiti iz istarskoga hrvatskog korpusa. U Čičariji se očuvalo najveće i najkompaktnije istrorumunjsko naselje, selo Žejane (istror. Žeiân), u kojemu se istrorumunjskim redovito služe svi njegovi stanovnici. Južno od Učke uz dolinu rječice Boljunci i uz rub Čepićkog polja taj se idiom govori u više manjih sela i zaselaka, ponajprije u Sušnjevići (izvorno: Sušnjevici) i Novoj Vasi (istror. Nôsolo ili Nôselo), u polovici sela Jesenovik (istror. Sucó-dru), u Letaju (koji je velikim dijelom napušten) te u zaselcima crkvene župe Brdo (Kostrčan, Brig, Dolinščina, Perasi, Zankovci i dr.) (Kovačec, 1971, 23; 1984, 550). U južnim selima istrorumunjski se razmjerno dobro čuva u Sušnjevići, Novoj Vasi i Kostrčanu, ali se u perifernim zaseocima (npr. u Zankovcima) mnogi stanovnici, premda istrorumunjski znaju i češće i radije služe hrvatskim. No čak i u Žejanama, Sušnjevići i Novoj Vasi svi su stanovnici od reda dvojezični, tj. uz istrorumunjski obvezatno znaju i hrvatski. U južnim selima poneki stariji stanovnik solidno se služi istarskim venecijanskim a rjeđe i standardnim talijanskim jezikom.

BROJ 'ISTRORUMUNJA'

Prema našim procjenama s početka šezdesetih godina, u navedenim je selima istrorumunjski govorilo između 1250 i 1500 ljudi, od toga samo u Žejanama između 450-500 (Kovačec, 1971)¹. Zbog neprestanoga iseljavanja u gradove (Rijeka, Opatija, Labin i dr.) i u inozemstvo (zapadna Europa, SAD, Kanada, Australija), u posljednjih tridesetak godina broj stanovnika u spomenutim naseljima sveden je danas na manje od polovice navedenog broja. Prema podacima službenoga popisa iz 1991. (Popis 1991., 1992, 126-9) ukupan broj stanovnika u spomenutim naseljima (a on, uglavnom, još odgovara broju govornika istrorumunjskoga) drastično se smanjio, pa bi u njima danas preostalo još jedva oko 500 osoba koje su potencijalni ili pak stvarni govornici istrorumunjskoga. Dakako, oni koji su odselili redovito će još prilično dugo očuvati znanje "materinskoga" idioma jednako u Lundu, Perthu ili New Yorku kao i u Rijeci, Labinu ili Opatiji, ali kada su jednom napustili rodna sela, njihov kulturni ambijent i jezičnu zajednicu, niti će se oni sami više redovito svojim idiomom služiti niti će ga više učiti njihova djeca. Istodobno je i u samim istrorumunjskim selima istrorumunjski ozbiljno ugrožen, jer se jezik ne može dulje vrijeme održati bez kakve takve i koliko toliko kompaktne zajednice. Uostalom, onako kako se smanjuje broj pripadnika zajednice smanjuje se i broj prigoda u kojima se istrorumunjski može upotrebljavati. Vrlo često, budući da su od reda dvojezični, Istrorumunji na kraju u stalnoj uporabi zadržavaju samo onaj jezik koji im služi u svakoj prilici.

JEZIK BEZ VLASTITIH INSTITUCIJA

Osim nešto malo ostataka jezičnog i književnog folklora (malobrojne poslovice i izreke, lokalne anegdote, priče identične s onima kod kroatofonog stanovništva ali u istrorumunjskom jezičnim ruhu, i sl.) istrorumunjski ne raspolaže gotovo nikakvim institucijama koje bi pridonosile očuvanju jezika (Kovačec, 1984, 551). Kada pjevaju, Istrorumunji pjevaju na hrvatskom (na jugu ponetko i pokadšto također i na talijanskom), pa je na istrorumunjskom ostalo u optjecaju svega nekoliko folklornih stihova istrignutih iz njihova stvarnog konteksta. Škola i crkva oduvijek su se služile hrvatskim; jedino u doba talijanske okupacije u Istri između dvaju svjetskih ratova u školi se upotrebljavao talijanski. Na

istrorumunjskom se nikada nije institucionalno podučavalo, na njemu nikada nisu izlazile ni knjige ni publikacije, a nije se nikada rabio ni u drugim medijima. Istrorumunji nemaju ni posebnog nacionalnog osjećaja (Dahmen, 1989, 452). Iako je kod toga stanovništva nacionalni osjećaj uvijek bio prilično neodređen (Pušcariu, 1926, 44), između ostaloga vjerojatno i zato što se još od sredine prošloga stoljeća njime u Istri često manipuliralo, Istrorumunji se najčešće deklariraju kao Hrvati, ili pak jednako kao kroatofono stanovništvo koje ih okružuje. Tako su se nakon drugoga svjetskog rata deklarirali kao Hrvati, a prilikom popisa g. 1991. - u vrlo sličnim omjerima kao i okolni kroatofoni stanovnici - deklarirali su se ili kao Hrvati (ukupno preko 55%; u Željama preko 90%, u Jesenoviku preko 70%, u Šušnjevići preko 50%, ali u Novoj Vasi, Zankovcima i dr. oko 30%) ili pak regionalno (u Žejanama preko 2%, u Kostrčanu oko 20%, u Šušnjevići oko 35%, u Novoj Vasi i Zankovcima oko 75% itd.) (Popis 1991., 1992, 126-9, 144-5).

IMENA KOJIMA SE OZNAČUJU 'ISTRORUMUNJI' I NJIHOV JEZIK

Nasuprot učenomu nazivu toga stanovništva i njegova jezika - Istrorumunji i istrorumunjski - u narodu u Istri nema jedinstvenog naziva ni za tu skupinu ni za njezin jezik. U Žejanama se sami stanovnici zovu po imenu mjesta, Žejanci (istror. *Žejānŕi*), a jezik kojim govore zovu žejanski (*žejānski*). U literaturi se navodi da ih okolni Hrvati označuju imenom Čiči/Čići, ali se danas taj naziv podjednako odnosi i na sve Hrvate na Čičariji (Enciklopedija Jugoslavije, 1984, 324, s.v. Čići). Preko etnologa i dijalektologa Istrorumunji su za sebe donekle prihvatili - osobito u dodiru sa strancima - i nazive *Rumūni*, *rumūnski* (Petrović, Neiescu, 1965, 362), ali više kao kuriozitet i kao šalu nego kao uobičajeni naziv². Kako između Istrorumunja u Žejanama i onih južno od Učke nema gotovo nikakvih ni izravnih ni stalnih veza, pa tako ni osjećaja pripadnosti istoj jezičnoj i kulturnoj zajednici ili kakve drugačije povezanosti (Pušcariu, 1926, 37-8; Flora, 1962, 148-9; Petrović, Neiescu, 1965, 359), i nazivi su na jugu drugačiji. Vrlo često i na jugu oni sebe i svoj jezik nazivaju po imenu mjesta: *Sušnēvti* - *sušnēvski*, *Sušnēvti* - *sušnēvski*, *Novošāni* - *novošānski* itd. Ali na jugu Istrorumunji posjeduju i zajedničko ime za cijelo istrorumunjsko područje, a to je *Vlās*, *Vlās* "Vlasi" (u jednini

1 Prof. R. Flora (1962, 140) procijenio je ukupan broj govornika istrorumunjskoga na 1140 osoba. Kako god bilo, ako imamo na umu da su za kraj prošloga i početak ovoga stoljeća podaci, u objektivnost kojih nema razloga sumnjati, navodili i do 3000 govornika istrorumunjskoga idioma (Pušcariu, 1926, 40-43), možemo samo utvrditi da se u tijeku tekućega stoljeća njihov broj znatno smanjio (za novi pregled podataka v. Dahmen, 450-452).

2 Tražeći u Rijeci autobusnu kartu za Žejane, Žejanci često u šali, ako poznaju prodavaca karata, traže "kartu za Bukurest".

Vlahi) za stanovnike i *vlaški*, vlaški "vlaški" ili *vlaške* /*vlaške limbe* "vlaški jezik" za idiom kojim se u međusobnom općenju služe. Tako ih obično zovu i Hrvati iz najbližega okružja. No valja imati na umu da je u Istri naziv Vlah, Vlasi (i ujedno tip jezika: vlaški) kod Hrvata raširen kao naziv za sve došljake koji su došli iz Dalmacije u 15/16. st., a taj se naziv obično suprotstavlja nazivu za starosjedioca Bejzaci, Bejzaci (i jezični tip: bejzački, bezjački) (Skok, 1971, 514-6). Na jugu ih okolni Hrvati, često sa stanovitim šaljivim prizvukom, zovu također i Čiribirci a njihov jezik Čiribirski, s time da te nazive nerijetko prihvaćaju i sami Istrorumunji (*Čiribirji* - *čiribirski*, *Čiribirj* - *čiribirski*) (Pušcariu, 1926, 44-5; Kovačec, 1971, 24; 1984, 551). Danas više nema traga nazivu Rumeri za Istrorumunje što ga krajem 17. st. spominje talijanski povjesničar Ireneo della Croce (Pušcariu, 1926, 26), a koji bi fonetski vjerojatno morao glasiti (*rumár*) i potpuno bi odgovarao rumunjskomu nacionalnom imenu *Români* (arumunjski *Armîni*) koje se izvodi iz latinskoga ROMANI.

SVI SU ISTRORUMUNJI DVOJEZIČNI

Dvojezičnost je kod Istrorumunja opća, obvezatna i aktivna, a k tome traje više stoljeća. Osim u Žejanama (selo je izolirano i stanovništvo je ondje kompaktnije, veze s okolnim kroatofonim stanovnicima manje intenzivne), gdje se kadšto mogu susresti djeca predškolske dobi sa slabim znanjem hrvatskoga, Istrorumunji redovito govore hrvatski (čakavski) bez posebnog "akcenta". I tršćanski historiograf Ireneo della Croce (pravo mu je ime Maria Manarutta) pišući g. 1698. o Istrorumunjima (Pušcariu, 1926, 26; usp. i 1929, 5) izrijeком navodi da "oltre l'idioma sclavo commune a tutto il Carso, usano un proprio e particolare consimile al Valacco, intracciato con diverse parole e vocaboli latine...". Posljedice toga općeg, obvezatnog, aktivnog i dugotrajnog bilingvizma (Pušcariu, 1926, 49; Flora, 1962, 142-3; Petrovici, Neiescu, 1965, 352, 354, 358; Kovačec, 1968, 80; 1971, 13, 195, 196; 1984, 551; Dahmen, 1989, 452) bile su duboke materijalne i strukturalne promjene svih razdjela istrorumunjskoga pod hrvatskim utjecajem. Najčešće je riječ o istrorumunjsko-čakavskom bilingvizmu, ali kako Istrorumunji u školi uče a u svakodnevnom životu neprestano upotrebljavaju hrvatski standardni jezik na štokavskoj osnovici, zapravo je i kod njih riječ o stanju između bilingvizma i diglosije. Nakon drugog svjetskog rata neznatan broj Istrorumunja optirao je za Italiju, a prema popisu od g. 1991. jedino se na jugu deset osoba (manje od 0.5%) deklariralo Talijanima. U južnim selima ipak većina muškaraca starijih od 60 godina, kao i poneka starija žena, poznaju talijanski (istarski oblik mletačkoga i kadšto standardni talijanski), pa se barem za dio Istrorumunja na jugu može reći da

su trojezični. Tako je pored hrvatskoga na istrorumunjski znatno utjecao i talijanski (Flora, 1975, 48-9; Kovačec, 1992, 160; usp. i Tekavčić, 1976, 227-240). Iako se, barem u govoru Žejana, slovenski utjecaj ne može a priori isključivati, neki su autori slovenskomu utjecaju pripisivali pojedine elemente isključivo na temelju vanjske sličnosti (Flora, 1972, *passim*) premda je najčešće zapravo riječ o takvim elementima koje slovenski jezik i njegovi jugozapadni govori dijele s čakavskim i kajkavskim govorima Istre i s hrvatskim jezikom (Petrovici, Neiescu, 1965, 361-2, osobito brljenska 36; Kovačec, 1984, 552).

PODRIJETLO

Što se tiče podrijetla Istrorumunja, može se pouzdano reći da se pretpostavke o njihovoj autohtonosti u Istri ne opiru ni o jedan ozbiljan povijesni ili jezični dokaz i da se danas uglavnom više ne uzimaju ozbiljno. Iako se o pojedinostima ne može mnogo reći, danas je opće prihvaćeno mišljenje da su istarski "Rumunji" kao i stanovništvo Dubašnice i Poljica na Krku koje je još u 19. st. govorilo rumunjski - potomci balkanskih Vlaha. Ti srednjovjekovni Vlasi, koji se u kasnijim stoljećima u primorskim krajevima nazivaju i Morlacima (Dragomir, 1924, 35-50), spominju se u mnogobrojnim bosanskim i hrvatskim (osobito dubrovačkim i dalmatinskim) dokumentima, prije svega od 14. do 16. st., a barem je jedan njihov dio govorio nekim oblikom rumunjskoga (Pušcariu, 1926, 3-36; Dragomir, 1924, *passim*; 1924a, 2-13). Po obliku nekih imena može se zaključiti da su pojedinačno Vlasi doprli do Istre već u drugoj polovici 12. st., da su se pojedine njihove skupine nastanile u Istri već u drugoj polovici 15. st., ali da se najveći broj Vlaha u Istri skrasio u tijeku 16. st. (Pušcariu, 1926, 29-32), premda među novim doseljenicima nije uvijek moguće odvojiti došljake Hrvate od došljaka koji su govorili rumunjski. No ostaci s rumunjskim jezičnim značajkama u toponimiji i antroponimiji sjeverozapadnoga Balkana kao i u leksiku hrvatskih govora jasno pokazuju da je barem dio Vlaha u tom dijelu Balkana još krajem srednjega vijeka govorio nekim idiomom kojemu su sve bitne značajke rumunjske (Rosetti, 1968, 431-433). Ako se pak lingvisti i povjesničari općenito i slažu u tome da su Istrorumunji u Istri dospjeli iz sjeverozapadnih dijelova Balkanskoga poluotoka, o odnosu između Vlaha u Hrvatskoj i Bosni s jedne strane i onih u srednjovjekovnoj Srbiji s druge strane postoje različita mišljenja. Dok jedni drže da srednjovjekovni srbijanski Vlasi pripadaju istom stablu kao i oni u Bosni i Hrvatskoj ("zapadni Rumunji" južno od Dunava kao autohtono romansko stanovništvo; Pušcariu, 1926, 344-5, 352), drugi su mišljenja da bosanski i hrvatski Vlasi pripadaju jednoj a srbijanski Vlasi drugoj valahofonoj skupini (Rosetti, 1968, 606). Mišljenja se razilaze i glede

podrijetla tih tzv. *zapadnih Rumunja*. Dok bi za jedne oni bili doseljenici na prostore južno od Dunava sa sjeverozapadnih područja dakorumunjskoga areala, pa bi prema tome istrorumunjski bio samo varijetet dakorumunjskoga koji je s vremenom prenesen u Istru (Densusianu, 1901, 337-346; Popovici, 1914, 121-9; Caragiu-Marioteanu, 1975, 189), za druge bi preci Istrorumunja, "zapadni Rumunji", tj. srednjovjekovni Vlasi iz Srbije, Bosne i Hrvatske bili autohtono romansko (rumunjsko) stanovništvo na sjeverozapadnom dijelu Balkanskog poluotoka južno od Dunava, a njega bi na gibanje prema zapadu, prema jadranskoj obali i prema Istri, bila pokrenula turska osvajanja na Balkanu (Pușcariu, 1926, 3-36, 344-366 i passim). Pravi odgovor na sva ova pitanja ne može se, pri sadašnjem stanju istraživanja, dati ni definitivno ni kategorički. Dok se ne riješi vrlo zamršeno pitanje vremena i prostora formiranja rumunjskoga naroda i jezika (Petrovici, 1961, 28; 1964, 375-388; 1967, 17-19; Daicovicu, Petrovici, Ștefan, 1963, 58-62), teško je očekivati odgovor i na ovo pitanje. A kako od povlačenja rimske vojske iz Dacije nema gotovo nikakvih vijesti o "Rumunjima" sve do 10. st. na Balkanu i sve do 12. st. sjeverno od Dunava, a i kasnije su sve do 16. st. uglavnom šture (prvi tekstovi na dakorumunjskom potječu s početka 16. st.), razrješenju ovoga problema teško se nadati. Kako god bilo, "zapadni Rumunji" u većim su skupinama u 15. st. najprije dospjeli na otok Krk i ondje u Dubašnici i Poljicima rumunjski jezik očuvali do početka 19. st. (Pușcariu, 1926, 15-18; 1929, 6; Skok, 1938, 113-119; 1950, 25; Tekavčić, 1995, 35-38), a od početka 16. st. naseljevali su se (dakako, zajedno s hrvatskim stanovništvom s kojim su se pokrenuli iz sjeverne Dalmacije) i u Istri. Svoj djedovski jezik očuvali su ondje gdje su postojale povoljne okolnosti da se bave svojim starim zanimanjima (stočarstvom, krbunarstvom i sl.), dok su se drugdje - budući da su već iz Dalmacije došli kao dvojezični i, čini se, kao katolici - stopili kulturno i jezično s hrvatskim okolnim stanovništvom (Pușcariu, 1929, 31-33; Skok, 1971, 515-6), osobito ako su njihove skupine bile malobrojne i rastrkane. No trag toga asimiliranog jezika čuva se do danas u imenima mjesta i prezimenima koja nose rumunjski pečat (*Katum*, *Fičori*, *Jerbulište* itd., *Licul*, *Faraguna*, *Poropat* itd.) ili pak u rumunjskim riječima koje su ušle u istarske hrvatske govore (npr. *degečkati/gadičky āti*, *glindūra*, *trzjāk/trzljāk*, *žinžire* idr.) (Pușcariu, 1926, 33-34; Ribarić, 1940, 129 i passim).

STRUKTURALNE ZNAČAJKE ISTRORUMUNJSKOGA

Raspoloživi prostor omogućuje nam da ovdje samo u pregledu i kontrastivno prema hrvatskomu ili prema drugim idiomima izložimo samo najvažnije značajke istrorumunjskoga ne upuštajući se pri tom u pojedinosti.

Istodobno valja istaknuti da sjeverni (žejanski) i južni istrorumunjski (u selima južno od Učke) poput svih srodnih idioma na terenu koji dugi niz stoljeća nisu bili u izravnom doticaju - pokazuju među sobom mnogobrojne i vrlo značajne razlike u jezičnoj građi, ali ćemo ih mi, zbog njihova genetskoga jedinstva, nastojati promatrati kao jedinstven idiom, ostavljajući u opisu po strani sve ono što se može smatrati manje bitnim ili pak naknadno razvijenom posebnosću.

GLASOVNI SUSTAV

Istrorumunjski vokalizam razpolaze inventarom od najmanje sedam vokalskih fonema: /i, e, ɛ, â, ă, o, u/ pod naglaskom. Pri tom znakom /ɛ/ bilježimo vrlo otvoreni prednji ili palatalni vokal (koji se inače bilježi znakom /æ/ ili /ā/, znakom /â/ neutralni prednji vokal (ni prednji ni stražnji, ni otvoren ni zatvoren, sličan onomu što se čuje kadšto ispred tzv. vokalskog ili slogotvornog r; kadšto se čuje i kao stražnji nezaobljeni samoglasnik), a znakom /ă/ najotvoreniji stražnji ili velarni i zaobljeni vokal (Petrovici, Neiescu, 1964, 363; Petrovici, 1964a, 36 i sl.; Kovačec, 1971, 33; Avram, 1977, 362-365; 1977a, 593-7; Petrovici, 1967, 270-272; Kovačec, 1984, 554). Valja pri tom reći da unatoč mišljenju nekih rumunjskih dijalektologa koji ih promatraju kao varijante (Caragiu-Marioteanu, 1975, 192) jedinice /e/ i /ɛ/ pod naglaskom dolaze jasno kao dva različita fonema (Petrovici, 1967, 271-2; Kovačec, 1971, 38, 41; 1984, 584). No istodobno još uvijek ostaju neke sumnje o statusu jedinice /ă/ pod naglaskom i o njezinu odnosu prema jedinici /â/. Neki su autori pokušali tumačiti /â/ i /ă/ kao slobodne varijante (Caragiu-Marioteanu, 1975, 192), drugi kao pozicijske varijante (za što nema nikakvih pretpostavki; Coteanu, 1961, 156), ali se nama čini kako ima dovoljno argumenata da se /â/ promatra kao fonem različit od /ă/ iako ne dolazi dosljedno kod svih govornika (Petrovici, Neiescu, 1964, 355; Kovačec, 1971, 34, 71-2; 1984, 555, 588). Mogli bismo na temelju toga ustvrditi da pored navedenih sedam vokalskih fonema istrorumunjski poznaje pod naglaskom i osmi fonem /â/, premda je on zapravo marginalan i, na stanovit način, još in statu nascendi jer ne dolazi u govoru svih pripadnika zajednice (Petrovici, 1967, 271; Kovačec, 1984, 555). Tako u naglašenom položaju imamo ili sedmočlani ili osmočlani vokalski sustav:

/i/		/u/		/i/		/u/
/e/	/â/	/o/		/e/	/â/	/o/
/ɛ/	/ă/			/ɛ/	/ă/	/ă/

Umjesto maksimalnog osmočlanog ili pak opće prihvaćenog sedmočlanog sustava pod naglaskom, u nenaglašenom položaju nalazimo obično najviše šest jedinica (/i, e, a, o, i; â/), jer u takvu položaju nema

opozicija /e/ - /ɛ/ i /ā/ - /ā/. Na jugu u Šušnjevići i Novoj Vasi u finalnom otvorenom slogu dolazi također i vokal /-e/ s važnim funkcijama u imenskoj i glagoljskoj morfologiji (Petrovici, Neiescu, 1965 /1964/, 359-360; Kovačec, 1971, 42-3, 71-2; 1984, 555). Slično nekim hrvatskim istarskim govorima, za istrorumunjski je karakteristična fakultativna diftongoidna realizacija fonema /e, ā, o/ (dakle (jé, rā, rō)) u naglašenom položaju (Petrovici, Neiescu, 1964/5, 358; Petrovici, 1967, 270-271; Kovačec, 1971, 34-5), zatim fakultativna realizacija bifonematskih slijedova /āl, ār, ām, ān/ kao (j, r, m, n) (Petrovici, Neiescu, 1965, 358; Petrovici, 1967a, 35-9; Kovačec, 1971, 34-5) te napokon fakultativna nazalizirana realizacija vokala (ī, ē, ā, ā̃, ō, ū, ā̃/ī) umjesto bifonematskih sekvencija kojima je drugi element /m/ ili /h/ a prvi neki vokal (Kovačec, 1971, 34).

Za istrorumunjski je konsonantizam karakteristično da mu se inventar u potpunosti podudara s inventarom okolnih hrvatskih čakavskih govora (usp. Petrovici, Neiescu, 1965, 353; Petrovici, 1967a, 266, 270 i passim; Kovačec, 1971, 43-52, 72-3, Caragiu-Marioțeanu, 1975, 194; Avram, 1977, 484, 486). Vrlo su slične onima u čakavskom i realizacije konsonanata, pa tako u Žejanama, slično kao i u hrvatskim i slovenskim govorima na Krasu, umjesto realizacije (g) imamo (ɣ) (Petrovici, Neiescu, 1969, 359; Petrovici, 1967a, 260; Kovačec, 1971, 35, 49, 51-2; Caragiu-Marioțeanu, 1975, 195; Avram, 1977a, 484; Flora, 1962, passim; Kovačec, 1984, 556). Za govore nekih južnih sela (Šušnjevića, ali djelomično i Nova Vas, Letaj i Kostrčan) karakterističan je "cakavizam" (Coteanu, 1961, 158-160; Flora, 1962, 154 i sl.; Petrovici, Neiescu, 1964, 353, 356-7; Petrovici, 1967a, 266; Kovačec, 1971, 37, 72, 77-8; Avram, 1977a, 486; Muljačić, 1966, 367-379; Kovačec, 1984, 556) a to će reći da se poništava opozicija između piskavih i šustavih suglasnika (/ts/ - /tʃ/, /dz/ - /dʒ/, /s/ - /ʃ/, /z/ - /ʒ/). Valja istaknuti da se opozicija između piskavih i šustavih suglasnika neutralizira i u nekim hrvatskim govorima Istre kao i u mletačkom u Istri. Posljedica je takve neutralizacije da fakultativno ili individualno, ili pak ovisno o kontekstu, takvi konsonanti mogu imati više jasno uočljivih različitih realizacija /ʃ(s, š, ʃ)/, /ʒ(z, ž, ʒ)/, /ʃs, tʃ, ts)/, itd.; Pușcariu, 1929, 143-5; Petrovici, Neiescu, 1965, 353; Kovačec, 1984, 556). Fonemi /tʃ/ i /ʒ/ razvili su se pod hrvatskim (/tʃ/) i pod talijanskim i hrvatskim utjecajem (/ʒ/) pa im je frekvencija niska (Kovačec, 1971, 70-71, 78; Flora, 1962, 157; Kovačec, 1984, 557), a jedinica (dʒ) dolazi samo kao sandhi varijanta od /tʃ/ ili kao fakultativna varijanta fonema /g/ (Kovačec, 1971, 36, 48, 72, 77-8). Realizacije fonema /tʃ/ poklapaju se s realizacijama fonema /c/ u hrvatskim govorima (Popovici, 1914, passim; Coteanu, 1961, 159; Flora, 1962, passim; Caragiu-Marioțeanu, 1975, 195; Kovačec, 1984, 557). Ponašanje nekih fonema pod izravnim je utjecajem hrvatskoga čakavskoga, pa tako finalno /-m/ prelazi u /-n/,

a /-l/ koje zatvara slog ili je finalno nestaje (>ø; Kovačec, 1971, 51, 78; Coteanu, 1961, 158-9; Petrovici, 1967a, 263; Kovačec, 1971, 51, 72-3, 78; 1984, 558; Caragiu-Marioțeanu, 1975, 196). Poredbenim proučavanjem može se utvrditi da su u istrorumunjskom konsonantizmu provedene različite promjene koje su dovele do njegove gotovo potpune niveleacije s hrvatskim (Petrovici, 1967a, 261-9, 270-272; Kovačec, 1971, 77-80; 1984, 558), a to će se onda odraziti i na istrorumunjsku morfologiju (Kovačec, 1971, 78-80).

MORFOLOGIJA

Za istrorumunjsku je morfologiju značljiv visok stupanj podudarnosti s drugim povijesnim narječjima rumunjskoga jezika, osobito što se tiče morfološke građe. No istodobno valja upozoriti i na velik broj inovacija koje su nastale pod hrvatskim i ponešto također pod talijanskim utjecajem. Tako poput drugih rumunjskih narječja istrorumunjski čuva sustav dvopadežne deklinacije imenica i pridjeva, ali je ona na jugu pretrpjela značajan razvoj prema analitičkom tipu (om "čovjek" /neodređeno/, *ómu* "čovjek" /određeno/, genitiv: *lu un om* /neodređ./, *lu ómu* /određ./ o ženske "žena" /neodređ./, *žénsca* /određ./, genitiv: *lu o žénske*, *lu žénsca* itd.), a u Žejanama je zadržala izrazito arhaične značajke (*án om*, *ómu* "čovjek", genitiv: *urvé om*, *ómuluj* itd., o ženska, *žénsca* "žena", genitiv: *ur l'ě žénske*, *žénskel'ej*, itd.). Dok je na jugu deklinacija naglašeno analitička (Šušnjevića: *o fěte*, *fěta* /nominativ - akuzativ/, *lu o fěte*, *lu fěta* /genitiv - dativ/ itd. slično kao u muškom rodu *un om*, *ómu*, *lu un om*, *lu ómu* itd.), dotle se u Žejanama pored starijeg sintetičkog tipa (muški rod: *án om*, *ómu* /nominativ - akuzativ/, *urvé om*, *ómuluj* /genitiv - dativ/ itd.; ženski rod: *o fěta*, *fěta* /nominativ - akuzativ/, *ur l'ě fěte*, *fětel'ej* itd.) susreću i usporedni fakultativni oblici s izraženijim analitizmom (*lu án om*, *lu ómu* /genitiv - dativ/ itd. prema *le o fěte*, *le fěte*) (Kovačec, 1971, 99-101; 1984, 567-9). U usporedbi sa zapadnom Romanijom značajna je balkanska podudarnost istrorumunjskoga s ostalim rumunjskim narječjima u izražavanju određenosti imenica s pomoću postponiranoga člana (nasuprot talijanskom *un uomo* - *l'uomo*, *una moglie* - *la moglie*, *un fratello* - *il fratello* itd., imamo npr. u Žejanama *án om*, *o mul'äre*, *án fräte* itd. ali s određenim članom *ómu*, *mul'ära*, *frätele* itd., a određeni se član i deklinira: *ómuluj*, *mul'érle'ej*, *frätelu'ej* itd. ili u množini: *ómirlor*, *mul'érlor*, *frăților* itd.) (Kovačec, 1971, 94-5; 1984, 566-7). Kod pridjeva valja upozoriti na arhaičnu romansku komparaciju u kojoj se komparativ i superlativ izražavaju istim slijedom segmentnih elemenata, ali je za komparativ naglasak na pridjevu (*majbúr* "bolji") a za superlativ na predmetku (*mějbur* "najbolji") (Kovačec, 1971, 108; 1984, 569). Za

determinative (posesive, demonstrative i neke neodređene zamjeničke pridjeve) i neodređeni član u Žajanama je uočljiva vrlo arhaična deklinacija s osebnim fonetskim razvojem (npr. *čestvę* "ovomu", *čest'ę* "ovoj", *čestorę* "ovima"; *čel'vę* "onomu", *čel'ę* "onoj", *čelorę* "onima"; *mel'vę* "mojemu", *mel'ę* "mojoj", *melorę* "mojima"; *at'vę* "drugomu", *at'ę* "drugoj", *atorę* "drugima"; itd.; Kovačec, 1962, 75-84; 1971, 108-117; 1984, 569-571. Srednji rod rumunjskoga tipa (zapravo dvorod: u jednini se imenica mijenja i slaže kao da je muškog roda, a u množini kao da je ženskog roda) pokazuje u južnim selima znakove nestabilnosti i nestajanja (Petrovici, Neiescu, 1965, 360; Kovačec, 1984, 564) jer ga u hrvatskome nema. Zbog istih je razloga taj gramatički tip u Žejanama potpuno nestao, pa su nekadašnje dvorodne imenice prešle u muški rod zadržavši neke morfološke osobitosti (Kovačec, 1966, 63-4; 1968, 83-4; 1971, 88, 89; 1984, 564). No zbog velikog broja leksičkih posuđenica srednjega roda iz hrvatskoga (*nebo*, *tęsto*, *zląto*, *srebro* i dr.), koje se u hrvatskome slažu s posebnim oblikom pridjeva srednjega roda na /-o/ (*nebo-j* *vireto* "nebo je plavo", *zląto-j* *drąy* "zlatu je skupo" itd.), u žejanski istrorumenjski uveden je srednji rod slavenskoga tipa (Kovačec, 1963, 33-5; 1966, 66-7; 1968, 85-6, 87-8; 1971, 85-6, 226-7; 1984, 564-5). Slično tomu, umjesto analitičkih izraza dakorumenjskoga tipa, u Žejanama je istrorumenjski doslovno prenio (kalkirao) *kako* - *tako*, *kakav*, -*kva*, -*kvo* - *takav*, -*kva*, -*kvo* i *koliko* - *toliko*, *kolik*, -*a*, -*o* - *tolik*, -*a*, -*o*: *cum* - *ašą*, *cųmile*, *cųma*, -*o* - *ašąvile*, *ašąva*, -*o*, *cąt* - *acąta*, *cątile*, *cąta*, -*o* - *acątile*, *acąta*, -*o* s razvijenim oblicima srednjega roda slavenskoga tipa (Kovačec, 1967, 195-210).

Unatoč tomu što je istrorumenjski izgubio priličan broj starijih glagolskih oblika, oni glagolski oblici koji su se u njemu očuvali pokazuju visok stupanj materijalne i strukturalne podudarnosti s odgovarajućim glagolskim oblicima drugih povijesnih narječja rumunjskoga jezika, a s njima se en bloc oponiraju strukturalnim tipovima u zapadnoj Romaniji. S druge pak je strane lako uočiti da su po svojoj funkciji, ili po nekim drugim značajkama, mogli biti poistovječeni s oblicima hrvatskoga čakavskoga ili se pak njima prilagoditi. Rumunjskomu aoristu nema više ni traga, u Žejama uopće nema imperfekta (kao ni u današnjem čakavskom), a u južnim selima imperfekt je više relikat nego li živi ravnopravni oblik sustava (Kovačec, 1971, 149-159; 1984, 576). Važno je istaknuti da se u današnjem istrorumenjskom i struktura i funkcije glagolskih oblika vrlo dosljedno podudaraju sa strukturom i funkcijama glagolskih oblika u čakavskom hrvatskom. Tako jednostavno (sintetične) lične oblike glagola nalazimo u indikativu prezenta i imperativu (kao u čakavskom) te u "restriktivu futura" koji se po funkcijama vrlo blisko podudara s "pre-

zentom" trenutnih glagola u zavisnim rečenicama u službi futura egzaktnog, a to su ujedno i svi lični jednostavni glagolski oblici (Kovačec, 1971, 136, 142-5 i passim; 1984, 575-7). Slično tomu raspoređeni su i složeni (perifrastički, analitički) glagolski oblici kao i u hrvatskom čakavskom (futura I., složeni perfekt te oba kondicionala, ili kako ih još neki zovu "restriktiv prezenta" i "restriktiv perfekta"), premda se unutar odgovarajućih složenih oblika njihova struktura u dvama idiomima ne mora podudarati doslovno (Kovačec, 1971, 136, 146-9; 1984, 576-7). U tijeku stoljeća jezičnih dodira i simbioze došlo je do takva niveliranja dvaju glagolskih sustava da se danas istrorumenjski i čakavski glagolski oblici strukturalno i funkcionalno vrlo dosljedno podudaraju. U istrorumenjskom posebni oblici za konjunktiv postoje samo za glagol "biti" (u prezentu: *neka řivu*, *neka řiji*, *neka řije* itd.) jer se po svojoj funkciji oni dobro poklapaju s odgovarajućim oblicima hrvatskoga glagola (*neka bude*, *neka budeš*, *neka bude* itd.) (Kovačec, 1971, 150).

U svezi s time treba spomenuti i jednu drugu značajku istrorumenjskoga glagola koja je na granici leksika i gramatike, a to je glagolski vid ili aspekt. Istrorumenjski je jedini romanski idiom koji uvijek - u načelu - mora izricati glagolski aspekt, odnosno izrijekom izraziti prikazuje li se radnja u svojem odvijanju (bez obzira na njezin početak i završetak; trajni aspekt), kao dovršena ili kao načeta (trenutni aspekt) ili pak kao ponavljana, odnosno periodična ili uobičajena (iterativni aspekt ili učestali aspekt). Za izražavanje aspekata značenja istrorumenjski moneme iz čakavskoga (za trenutni aspekt glagolske prefikse ili rjeđe infikse: *tórće* "prestí - *potórće* "isprediti", *fąće* "ćiniti" - *prifąće* "preraditi", *buskęi* "ljubiti" - *busńi* "poljubiti"; za iterativni aspekt infikse: *tremęe* "slati, poslati" - *tremetavęi* "posiljati", *ąnveřti* "odjenuti" - *ąnvescavęi* "odijevati" itd.). Trajni aspekt redovito ostaje neoznačen. Iako su naslijeđeni rumunjski glagoli redovito neutralni po opoziciji "trajno" - "trenutno" (*afą* = "naći" i "nalaziti", ovisno o kontekstu), u drugim se slučajevima aspekt mora pozitivno izraziti. Zbog velikog broja slavenskih, osobito hrvatskih glagola koji su u tijeku stoljeća ušli u istrorumenjski zajedno s morfološkim izrazom aspekta, kod dvojezičnoga istrorumenjskoga stanovništva i u vlastitu se jeziku morfološko izražavanje aspekta nametnulo kao nužnost (Puşcariu, 1926, 251-3; Coteanu, 1957, 31-2; 1957a, 139; Klepikova, 1960, 169-207; Kovačec, 1966, 25-8; 1968, 108-111; 1971, 123-130; 1984, 573-4; usp. i Hurren, 1969, 59-90). Proces aspektualizacije istrorumenjskoga glagola još uvijek nije do kraja završen, pa zato nalazimo prilično velik broj hibridnih aspektualnih parova, kao npr. *tórće* "prestí" - *spredí* "isprediti (pored *potórće*)" - *torcavęi* "običavati prestí" ili "**predivati" (pored rjeđega *predivųi*).

Šušnjevića Sutle (barba) Frane (foto: G. Filipi 1994).

ZNAČAJKE ORGANIZACIJE REČENICE

Općenito se može reći da se sa čakavskoga na istrorumunjski i obratno cijele rečenice i cijeli tekstovi mogu prevoditi riječ po riječ (ili točnije, sintagmu po sintagmu), a da se pri tom ništa bitno u općoj strukturi (organizaciji) rečenice ne mijenja, osim kadšto položaja osobne zamjenice (Kovačec, 1984, 579). Zbog općeg, aktivnog, obvezatog i dugotrajnog bilingvizma Istrorumunja, istrorumunjska je sintaksa najčešće - unatoč prilično različitoj morfološkoj tipologiji dvaju idioma - kalkirana prema hrvatskoj čakavskoj sintaksi (a preko nje onda djelomično i prema talijanskoj). Spomenut ćemo npr. da je, kao i u hrvatskom, pridjevski atribut redovito ispred imenice (za razliku od rumunjskoga koji se u tome slaže s talijanskim), da se za demonstrative u istrorumunjskom izražava opozicija samo između "bliskog" i "dalekog" (*česta* - *čela* kao *tă* - *oni*), unatoč tomu što u oba jezika postoje tri demonstrativna elementa koja bi mogla tvoriti tročlanu opreku (*česta* - *sta* - *čela* i *ovi* - *tă* - *oni*) (Kovačec, 1984, 579). Sintaksa istrorumunjskoga infinitiva u potpunosti se podudara sa sintaksom infinitiva u istarskom čakavskom, uključujući ovamo i sve one elemente po kojima čakavski ulazi u sjevernojadransko-predalpski jezični minisavez; sintaksa istrorumunjskoga "restriktivna futura" gotovo se doslovno poklapa sa sintaksom "prezenta trenutnih glagola" u čakavskom (Kovačec, 1984, 579). Ako promatramo topiku rečeničnih dijelova - pogotovu u opreci s drugim tipovima rumunjskoga jezika - uočiti ćemo da je ona mnogo slobodnija nego što bi to dopuštale inherentne tipološke značajke istrorumunjskoga idioma (gledajući čisto teoretski, istrorumunjski, u kojemu je fleksija, osobito imenska, krajnje siromašna, morao bi raspolagati mnogo manjom slobodom u poretku rečeničnih dijelova nego hrvatski, koji je tipično fleksijski jezik). No kako je u svijesti dvojezičnih Istrorumunja uvijek nazočan i njihov 'drugi jezik' gdje je u komunikaciji važna i situacija, hrvatski se poredak elemenata nameće često i onda kada nije posve u skladu s tipološkim značkama istrorumunjskoga idioma (Kovačec, 1971, 174; 1984, 580).

RJEČNIČKI SASTAV

Od svih povijesnih narječja rumunjskoga jezika u rječniku je upravo istrorumunjski pretrpio najsnažnije strane utjecaje (Pușcariu, 1926, 220) i u tijeku dugih stoljeća izgubio više iskonski rumunjskih elemenata u rječniku nego dakorumunjski, arumunjski ili meglenorumunjski. Unatoč tome, upravo razmjerno malobrojne riječi nasliedene iz prarumunjskoga tvore osnovicu - osnovni fond - istrorumunjskoga rječnika, a to znači da predstavljaju glavninu leksičke mase u tekstovima. Tako npr. u tekstovima iz Žejana taj neveliki

rječnički inventar čini 81,6% leksičke mase, a u tekstovima iz Šušnjevice 77,4%. Nasuprot tomu, nekoliko puta mnogobrojniji popisi leksičkih jedinica posuđenih iz drugih jezika (uglavnom hrvatskoga i talijanskoga) u žejanskim tekstovima obuhvaćaju svega 18,4% leksičke mase, a u šušnjevičkim 22,6%. Drugim riječima, malobrojne leksičke jedinice nasliedene iz prarumunjskoga pripadaju "temeljnemu rječničkom fondu" i svaka se od njih u prosjeku vrlo često ponavlja u tekstovima, dok posuđenice iz drugih idioma, kojih je u istrorumunjskom velik broj, pripadaju u načelu periferiji rječničkoga blaga toga jezika i svaka se od jedinica razmjerno rijetko ponavlja u tekstovima. Dakako, unatoč ovoj načelnoj zakonitosti, ima iskonskih rumunjskih riječi (npr. *aiéže* "odbiti od sise, odvojiti mladunče od majke", *pecurăr* "pastir, ovčar" i sl.) koje su u tekstovima rijetke, kao što istodobno ima (novijih) posuđenica koje su po učestalosti u tekstovima ravnopravne s najfrekventnijim iskonskim rumunjskim riječima (npr. *misli*, *pensă* "misli", *gană* "govoriti", *cap*, *rezum* "razumjeti", *sămo* "samo", *o* *vota* "puta" itd.). Iako je među talijanizma teško razlučiti one koji su preuzeti izravno iz talijanskoga od onih koji su ušli preko hrvatskih govora Istre, treba reći da u žejanskim tekstovima talijanski elementi čine oko 2% rječničke mase, a u šušnjevičkim čak 6,9% (Kovačec, 1984, 281).

Riječi nasliedene iz prarumunjskoga redovito pripadaju onim semantičkim skupinama koje izravno ne ovise o društvenim, gospodarskim, kulturnim i drugim izvanjezičnim uvjetima. To su ponajprije nazivi za dijelove tijela (*cap* "glava", *per* "vlas, dlaka", *limbă* "jezik" i sl.), za odnose srodstva, osobito krvnoga (*fiu* "sin", *frate* "brat" i sl.), ali i po svojoj (*mulăre* "supruga", *cumnăt* "djever" itd.), za osnovne fizičke i psihičke, biološke i društvene radnje, funkcije, stanja i procese (*cavtă* "gledati", *ver* "doći", *ascută* "slušati", *dorm* "spavati", *âncără* "natovariti", *âncată* "obuti" i sl.), za vremenske odnose i pojmove (*zi* "dan", *nopte* "noć", *tămna* "jesen", *dumireca* "nedjelja" i sl.), za prirodne elemente i pojave (*apa* "voda", *ne* "snijeg", *vint* "vjetar" i sl.), za ratarske pojmove (*semiră* "sijati", *secăra* "raz" i sl.), za predmete i pojave vezane uz svakodnevni život (*casă* "kuća", *ola* "lonac", *cufăr* "nož" i sl.) itd. Osobito u Žejanama, gdje se sve do nedavno velik dio seljana bavio stočarstvom (pa i krbunarstvom), očuvao se i vrlo značajan broj stočarskih termina nasliedenih iz prarumunjskoga, posebno onih koji su vezani uz preradbu vune i mlijeka (npr. *al'epă* "vabiti životinje", *aiéže* "odvojiti mladunče od majke", *fus* "preslica", *cașier* "povjesmo", *âncă* "usiriti se" i sl.) (usp. Pușcariu, 1926, 214-220; Petrovici, Neiescu, 1965, 365, 374; Kovačec, 1963, 6-20 i passim; 1971, 197-201).

No kako su Istrorumunji već više stoljeća otok među kroatofonom masom Istre, a prije dolaska u Istru njihovi su preci barem pola tisućljeća živjeli pomiješani s

južnoslavenskim stanovništvom na raznim dijelovima Balkanskog poluotoka, istrorumunjski je danas prepun hrvatskih (i drugih južnoslavenskih) riječi. Te riječi najčešće označuju javne, društvene ili vjerske institucije i pojmove (npr. sud "sud", *osândi* "osuditi" /istočno-južnoslavenski/, *cârst* "krštenje", *zâcon* "brak, vjenčanje", *pozaconî se* "vjenčati se" itd.), različite tehničke naprave (*bâcva* "bačva", brod "brod" i sl.), ali hrvatskih (slavenskih) riječi ima gotovo u svakoj onoj skupini za koju smo istaknuli da osobito vjerno čuva iskonske rumunjske riječi (npr. *obârvi* "obrne" i "trepavice", *bédri* "bedra", *strij* "stric", *popî* "popiti", *poşni* "početi" i sl. (Pušcariu, 1926, 220-223; Petrovici, 1967a, 11-19; Caragiu-Mariojeanu, 1975, 211-2; Kovačec, 1984, 582; 1992, 87-90). Kod dvojezičnih Istrorumunja i dalje se nastavlja prodiranje hrvatskih elemenata u njihov idiom, pa je istrorumunjski danas pun i gotovih hrvatskih izraza koji se čak nisu lišili ni hrvatskoga gramatičkog ruha (uglavnom prijedloga i padežnih nastavaka). Tako se obično kaže (*âmna*) po *svîtu* "(hodati) po svijetu" iako bi se posve ispravno moglo reći, ali se uglavnom ne kaže, i (*âmna pre lûme* (ovo se odnosi na govor Žejana; rumunjski prijedlog *pre* i rumunjska imenica *lûme* koja nije u kosom padežu), ili pa (*fâcê*) na *rûke* "(napraviti) ručno, na ruke" što je mnogo češće nego (*fâcê*) *cu mâr* (s rum. prijedlogom *cu* "s, sa" i rum. imenicom *mâr* "ruke" koja je u "nominativu"). No za velik broj sličnih izraza potencijalnih iskonskih rumunjskih ekvivalenata zapravo više i nema, npr. u *ređu* "u redu", na *crâju* "na kraju", (*mârjâ*) na *salâtu* "(jesti) na salatu", (*ji*) na *şetnu* "(ići) na šetnju" itd. (Kovačec, 1984, 582). Pri pozdravljanju se rabe gotovo isključivo hrvatski izrazi: *dôbro jûtro*, *dôbar dan*, *dobar veşer/veşer*; u Žejanama se ekvivalenti s rumunjskim leksikom ne upotrebljavaju nikad, a na jugu se *bûre domarêşte*, *burê zi*, *bûre şerê* upotrebljavaju u šali ili pak u kakvu drugom slučaju kada treba privući pozornost sugovornikovu. Osobitu skupinu tvore aspektski parovi glagola u kojima je markirani element potencijalno posuđenica iz hrvatskoga umjesto rumunjske izvedenice (*torcê* "presti" - *spredî* "isprestî" uz *potôrê* "isprestî"). U takvim se slučajevima naslijeđene rumunjske riječi najprije svedu na ograničene specifične kontekste, pamte ih još neko vrijeme uglavnom stariji naraštaji, a zatim padnu u zaborav. Osim parova riječi u kojima je rumunjski termin uglavnom sveden na ograničen broj gotovih izraza, ili pak kod većine govornika pao u zaborav, a hrvatski je sinonim prevladao (*y rev/têžâc* "težak", *rev*, *revân/tâmân* "loš, zao", *vîret/môdâr*, *plâv* "modar" *câra/vôsâc* "vosak", *mîâre/med* "med" itd.) (Kovačec, 1963, 38-9; 1971, 228-9; 1984, 583), pa tako onda ima i tu prednost što se upotrebljava u dva jezika dvojezičnih govornika. Naravno, odnos među sastavnicama takvih sinonimnih parova može od naselja do naselja biti različit.

Posebno poglavje među istrorumunjskim posuđenicama tvore posuđenice iz talijanskoga (Pušcariu,

1926, 223-4; Coteanu, 1961, 178; Flora, 1975, 45-63; Kovačec, 1984, 82). Unatoč vrlo opsežnom popisu talijanizama, oni čine razmjerno malen postotak leksičke građe tekstova. S druge strane, kako su i hrvatski govori u Istri prepuni posuđenica iz talijanskoga, nije moguće uvijek jasno razlučiti koji su elementi posuđeni izravno iz talijanskoga, koji su pak preuzeti iz hrvatskoga (Kovačec, 1992, 160 i passim). Među posuđenicama iz talijanskoga možemo izdvojiti više semantičkih skupina: izrazi za vrijeme (*primavêre* "proljeće", *setêmbâr* /na jugu i *setêmbre/* "rujan" itd.), imena životinja (*rondôn* "čiopta", *bacalâj* "bakalar" /osobito kao jelo/ i dr.), imena biljaka i plodova (*fermentîn* "kukuruz", *jârba şpârâ* /prvi dio je preveden/ "lucerna", *bîşî* "grašak", *faţô* "grah" i dr.), hrana, jela i obroci (*butîro*, *bûro* "maslac" /samo na jugu/, *café* "kava", *fiôrét* "fino bijelo brašno", *sûgo* "umak", *ţûcor* "šećer", *marênde* "marenda" itd.), dijelovi i oblici ljudskog tijela, bolesti (*ştrûmîy* "prsa; zeludac", *gôbê*, *yôba* "grba", *opret'ôni* "mums" its.) različiti materijali (*râm* "mjed", *tavalôn* "daska", itd.), mjere (*cvarţîn* "četvrt /litre/", *tonolâte* "tona" itd.), prometala, uređaji, pomagala i alati (*corijêre* "autobus", *ferovîje* "željeznica", *trebijatrîcê* "vršačica", *tamîze* "sito", *pêze* "vaga", *mânig*, *manîţe* "držak", *fârminânti/furminânti* "žigice", *lâpeţ*, *lâpiţ* "olovka" itd., itd.) (Kovačec, 1993, 160-9). Kao što je broj talijanizama na jugu, gdje se mnogi odrasli stanovnici još uvijek mogu služiti i talijanskim, mnogo veći nego u Žejanama, tako se općenito može uočiti da stariji naraštaji upotrebljavaju veći broj talijanskih riječi nego mlađi stanovnici. No kao i kod velikog dijela kroatofonog stanovništva Istre talijanski je, između ostaloga, prestižni jezik bogate susjedne zemlje, jezik prebogate kulturne tradicije i u naše vrijeme snažnih medija, pa je popis talijanizma zapravo još uvijek otvoren.

ZAKLJUČAK

U okviru općih depopulacijskih kretanja u središnjoj Istri, i stanovništvo istrorumunjskih sela u razdoblju nakon drugod svjetskog rata rasulo se i značajno po broju smanjilo, što zbog odlaska u veće gradove ili pak zbog iseljavanja u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje. Kao što je relativna geografska i socijalna izolacija (osobito u Žejanama) omogućavala, unatoč mnogobrojnim jezičnim utjecajima, čuvanje jezične pa i etničke posebnosti u tijeku dugod niza stoljeća, tako je s druge strane socijalna nivelacija ozbiljno načela istrorumunjski idiom. Budući da Istrorumunji ne raspolažu nikakvim institucijama koje bi se njihovim jezikom služile i tako ga podržavale (nema ni crkve, ni škole, ni folklor, ni glasila itd. na tom idiomu), a nema štoviše ni posebne nacionalne svijesti koja bi Istrorumunje izdvajala (u svemu osim u jeziku oni se poistovjećuju s okolnim hrvatskim stanovništvom, a i

hrvatskim svi vladaju kao i svi ostali), istrorumunjski je danas izložen opasnosti da nestane. Sve je više mladih narastaja koji taj idiom ne nauče "do kraja", a ako ga i nauče, sve je manje prilika da se njime svakodnevno služe. A redovito njegova uporaba osnovni je uvjet za očuvanje idioma. Najbolji bi način za očuvanje istrorumunjskoga bio da se stvore takvi uvjeti koji bi stanovnicima omogućili da se vrate u istrorumunjska sela, da ondje mogu naći posao i zaradu i živjeti barem onoliko kvalitetno kao u gradovima. Čini se da bi to vrlo teško bilo ostvariti samo lokalnim snagama. U dodatnu nastavu u lokalnim školama valjalo bi uvesti lokalni idiom, ali je za to, bez velikih priprema, jedva moguće osposobiti kadar. Teškoće koje stoje na putu oporavka istrorumunjske jezične zajednice goleme su, ali nisu nepremostive. A nestanak istrorumunjskoga idioma (kao, uostalom, i istroromanskoga) značio bi nepovratan gubitak jednoga dijela identiteta Istre.

Napomena o bilježenu istrorumunjskih primjera.

Umjesto kakvih međunarodnih simetričnih sustava bilježenja istrorumunjskih glasova, posegnuli smo za jednim od načina zapisivanja istrorumunjskoga koji ima

stanovitu tradiciju. Osim u slučajevima koje ćemo posebno pobrojati, znakovi imaju vrijednost slova hrvatske latinice. Među samoglasnicima izdvajamo *e* (znak za 'otvoreno e', tj. {æ, ə}), *ă* (znak za stražnje zaokruženo a, koje se približuje otvorenomu {ɔ}) i *â* (znak kojim se bilježi neutralni samoglasnik, po zvuku blizak onomu glasu koji se kadšto čuje ispred slogotvornoga *r*, npr. u prst, krv i sl.). Druga samoglasnička slova imaju jednaku glasovnu vrijednost kao u hrvatskom. Piskavi i suštavi frikativi bilježe se kao i u hrvatskome (*y*, *z*, *š*, *ž*/), suštava afrikata /č/ bilježi se kao u hrvatskom (č), dok se piskava bezvučna afrikata /ts/ ili /c/ bilježi znakom *t*; *g* = dž. Za izrazito palatalan glas (čakavsko jako 'meko' *c*) služimo se znakom *t'*, za *nj* i *lj* imamo znakove *ñ* i *l'*. Glas /k/ označujemo slovom *c* u svim slučajevima osim ispred prednjih samoglasnika (*e*, *e*, *i*) kada ga bilježimo s pomoću *k*. Grčkim gama (*γ*) bilježimo, za žejanski, karakterističan izgovor (velarni frikativ) fonema /g/ kakav je uobičajen na Krasu. Znak *j* = *j*; znak *η* odgovara nazalu u Anka, banka.

RIASSUNTO

L'autore affronta l'idioma per il quale si è ormai accettato, nella studio delle lingue romanze e nella lingua romena, il nome di *istroromeno* (conosciuto normalmente come *dialetto istroromeno*). Esso è oggi conservato in alcuni piccoli villaggi e casali dell'Istria nord orientale e della Ciciaria. Analogamente alla lingua, gli abitanti che parlano questo dialetto vengono definiti *istroromeni* o *Romeni istriani*. L'abitato *istroromeno* più grande e si trova nella Ciciaria; si tratta del villaggio di Žejane dove tutti gli abitanti parlano questa lingua. Essa si è mantenuta anche in alcuni centri a sud del Monte Maggiore: Šušnjeva, Nova Vas, Jesenovik, Letaj e Brdo. Caratteristica di tutti gli *istroromeni* è il loro bilinguismo (molti oltre al croato parlano anche l'italiano).

Dopo una breve descrizione dell'ambiente nel quale vivono i cosiddetti *istroromeni* e dell'enumerazione di alcuni dati fondamentali come il loro numero, le loro occupazioni, il modo di vita ecc., vengono presentati i cenni principali inerenti la loro origine e soprattutto il loro rapporto con i cosiddetti *Vlasi* balcanici. Vengono di seguito presentate le caratteristiche principali di questo idioma nelle varie forme linguistiche (voci, forme, sintassi, lessico) tenendo presente le caratteristiche tipologiche di questa lingua, i suoi collegamenti genetici (con altri dialetti "storici" romeni) e le caratteristiche contrastanti con la lingua croata (soprattutto nella variante čakava) e in parte anche con quella italiana. Di particolare rilevanza il fatto che l'*istroromeno* è uno dei pochi idiomi senza istituzioni extralinguistiche e nel quale i processi di interferenza linguistica avvengono senza impedimenti, tanto che il contatto linguistico può venir osservato mentre è ancora in corso e non solamente, come succede con altri idiomi con istituzioni extralinguistiche sviluppate, una volta concluso. Maggior attenzione viene dedicata alla complessità del vocabolario *istroromeno*. Infine vengono elencate alcune considerazioni e supposizioni inerenti il possibile destino di quest'idioma.

LITERATURA

- Avram, Andrei** (1977), Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești, în SCL (Studii și cercetări lingvistice), București, N° 28/4, str. 355-378.
- Avram, Andrei** (1977a), Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialectele limbii române, în SCL, N° 28/5, str. 473-494.
- Avram, Andrei** (1977b), Observatii asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân, în SCL, N° 28/6, str. 591-597.
- Caragiu-Marioțeanu, Matilda** (1975), Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreana), București.
- Coteanu, Ion** (1961), Elemente de dialectologie a limbii române, București.
- Coteanu, Ion** (1957), À propos des langues mixtes (sur l'istroroumain), in Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Bucarest, str. 129-148.
- Coteanu, Ion** (1957a), Cum dispăre o limbă (istro-româna), București.
- Dahmen, Wolfgang** (1989), Areallinguistik IV. Istoromänisch, in LRL (Lexikon der Romanistischen Linguistik), Herausgegeben von Günter Holtus, Michael Metzger, Christian Schmitt, Band II, Tübingen, str. 448-460.
- Daicoviciu, Constantin, Petrovici, Emil, Ștefan, Gheorghe** (1963=), La formation du peuple roumain et sa langue, Bucarest.
- Densusianu, Ovid** (1901), Histoire de la langue roumaine, Tome I, Paris.
- Dragomir, Silviu** (1924), Vlahii și Morlacii. Studii din istoria românismului balcanic, Cluj.
- Dragomir, Silviu** (1924a), Originea coloniilor române din Istria, în ARMSI (Academia Română, Memoriile Societății istorice), Seria III, Tomul II, Mem. 4, București, str. 1-20.
- Enciklopedija Jugoslavije** (1984), Sv. 3, Zagreb, (s.v. Čići).
- Filipi, Goran** (1993), Istriotski jezikovni otoki v Istri, in Annales. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin/ Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine N° 3/93, Koper, str. 275-284.
- Flora, Radu** (1962), Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de daco-româna, în FD (Fonetica și Dialectologie), N° 4, București, str. 135-170.
- Flora, Radu** (1972), Slovenačke leksičke posudjenice u istrorumunskom, in Linguistica, Ljubljana, N° 12, str. 67-94.
- Flora, Radu** (1975), Gli italianismi nell'istroromeno, in Italica Belgradensia, Beograd, N° 1, str. 45-63.
- Hurren, H. Antony**, (1969), Verbal Aspect and Archi-aspect in Istro-Romania, in La Linguistique, Paris, n° 5/2, str. 59/90.
- Klepikova, G.P.** (1960), Funcțiile prefixelor verbale de origine slavă în dialectul istroromân, în FD, București, N° 2, str. 169-207 (ruski tekst: Funkcii slavjanskih glagol'nyh prstavok v istrorumynskom, in Voprosy slavjanskogo jazykoznanja, Moskva, 1959, N° 4, str. 34-72).
- Kovačec, August** (1962), Notes sur des formes de cas en istroroumain, in SRAZ (Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia), Zagreb, N° 13-14, str. 75-84.
- Kovačec, August** (1963), Notes de lexicologie istroroumaine. Sur la disparition des mots anciens et leur remplacement par des mots croates, in SRAZ, Zagreb, N° 15-16, str. 3-39.
- Kovačec, August** (1966), Quelques influences croates dans la morphosyntaxe istroroumaine, in SRAZ, Zagreb, N° 21-22, str. 57-76.
- Kovačec, August** (1967), Certaines modifications grammaticales des "quantitatifs" et "qualificatifs" istroroumains dues à l'influence croate, in SRAZ, Zagreb, N° 23, str. 195-210.
- Kovačec, August** (1968), Observations sur les influences croates dans la grammaire istroroumaine, in La Linguistique, Paris, N° 4/1, str. 79-115.
- Kovačec, August** (1970-1971), La place de l'adjectif épithète en istroroumain, in SRAZ, Zagreb, N° 29-32, str. 73-92.
- Kovačec, August** (1971), Descrierea istroromânei actuale, București.
- Kovačec, August** (1971a), Le calque lexical d'après le croate comme cause de certains changements grammaticaux subis par les "quantitatifs" istroroumains, in ACILFR XII (Actele celui de al XII^{lea} Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică), București, Vol. 2, str. 1127-1131.
- Kovačec, August** (1984), Istroromâna, in Tratatul de dialectologie a limbii române (Coordonator Valeriu Rusu), Craiova, str. 550-591.
- Kovačec, August** (1992), Eléments italiens du lexique istroroumain, in Linguistica, Ljubljana, N° XXXII (Paulo Tekavčić sexagenario in honorem oblata, vol. II), str. 159-175.
- Kovačec, August** (1993), Neki problemi istrorumunjske etimologije, in Etimologija. Referati Znanstvenog skupa o etimologiji održanog 4. i 5. lipnja 1987. u Zagrebu, Zagreb, str. 81-91.
- Milani-Kruljac, Nelida**, Istrski življenjski prostor in komunikacija in Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin/ Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine, Koper, N° 3/93, str. 269-274.
- Muljačić, Žarko** (1966), Lo cakavismo alla luce della linguistica "contrastiva", in Die Welt der Slaven, Wiesbaden, Jahrgang XI, Heft 4, str. 367-379.
- Petrovici, Emil** (1961), Le problème des Roumains occidentaux. A propos du toponyme Pester du Sud-ouest de la Serbie, in RRL (Revue roumaine de linguistique), N° VI, Bucarest, str. 25-28.

- Petrovici, Emil** (1964), Unitatea dialectală a limbii române, in SCL (Studii și cercetări lingvistice), București, N° 15/4, str. 431-443 (prelucrare a E. Petrovici, Studii de dialectologie și toponimie, București, 1970, str. 90-101; francuski prijevod in RL (Revue de Linguistique), București, 1964, N° 9/4, str. 375 - 388).
- Petrovici, Emil** (1964a), Rezistența sistemului fonologic la o puternică influență fonetică străină. În legătură cu sonantele "silabice" istroromâne *ɟ*, *ŋ*, *ɲ*, in CL (Cercetări lingvistice), N° 9/1, Cluj, str. 35-39 (prelucrare a E. Petrovici, Studii de dialectologie și toponimie, București, 1970, str. 85-89).
- Petrovici, Emil** (1967), Elemente sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române, in CL, Cluj, N° 12/1, str. 11-19.
- Petrovici, Emil** (1967a), Le modèle serbo-croate du système phonématique isto-roumain, in Phonologie der Gegenwart... (Hrsgb. v. Josef Mamm), Graz-Wien-Köln, str. 262-272.
- Petrovici, Emil** și Neiescu, Petru (1964), Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni, in CL, Cluj, N° 9/2, str. 187-214 (citirano prema francuskoj verziji Persistence des îlots linguistiques..., in RRL, București, 1965, str. 351-374).
- Popis 1991. (1992), Narodnostni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, Zagreb (Ur. Jasna Crkvenčić-Bojić).
- Popovici, Iosif** (1914), Dialecte române (Rumanische Dialekte) IX. Dialectele române din Istria (Partea I: Referințele sociale, gramatică), Halle a. S.
- Pușcariu, Sextil** (1926), Studii istroromâne, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan. Vol. II: Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân, București.
- Pușcariu, Sextil** (1929), Studii istroromâne, Vol. III: Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosar, București.
- Ribarić, Josip** (1940), Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, in Srpski dijalektološki zbornik, knj. IX, Beograd.
- Rosetti, Alexandru** (1968), Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea, București (Ediția a două revăzută și adăugită, 1978).
- Skok, Petar** (1938), Studi toponomastici sull'isola di Veglia, in Archivio glottologico italiano. Torino, N° XXIX, str. 113-119.
- Skok, Petar** (1950), Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb, sv. I.
- Skok, Petar** (1971), Vlasii, in Enciklopedija Jugoslavije, Sv. 8, Zagreb, str. 514-516.
- Tekavčić, Pavao** (1959), Due voci romene in un dialetto serbo-croato dell'isola di Veglia (Krk), in SRAZ, Zagreb, N° VII, str. 35-38.
- Tekavčić, Pavao** (1976), Per un atlante linguistico istriano (Con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi), in SRAZ, N° 41-42, str. 227-240.